

FILOSOFIJOS ISTORIJOS IR GNOSEOLOGIJOS KLAUSIMAI

Z. NORKUS

KAIP NUMATYTI FILOSOFIJOS ATEITĮ: FRANCO BRENTANO „KETURIŲ FAZIŲ DĖSNIS“

Kartu su filosofija atsirado filosofijos istoriografija. Iš pradžių ji reiškėsi kaip tam tikra literatūrinė praktika, nerefleksuojanti nei savo objekto, nei savo santykio su tuo objektu. XVIII a. filosofijos istoriografija tapo ypatinga *filosofine* disciplina, tokia pat būtina filosofijos dalimi, kaip ir ontologija, gnoseologija, logika, etika, estetika. Filosofijos istoriografijos pradininkai — vokiečių mokslininkai K. Haimanas (1681—1764) ir J. Brukeris (1696—1770). „Tai, ko Monteskjė imasi konstitucijų, A. Smitas — ekonomikos srityje, Brukeris bando filosofinių nuomonių srityje“¹. XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje susiformuoja filosofijos istorijos teorinės-metodologinės koncepcijos, kuriose filosofijos istorija suprantama kaip vieningas ir dėsningas vystymosi procesas. Šios koncepcijos — tai didžiųjų vokiečių klasikinės filosofijos sistemų „filialai“. Pirmoji iš jų — kantiškoji filosofijos istorijos koncepcija, kuria (nevienodai nuosekliai) savo tyrinėjimuose rėmėsi U. Tenemanas, J. Bulė, G. Fiulebornas, F. Karus. Šioje koncepcijoje filosofijos istorija — dogmatizmo ir skepticizmo kova, besibaigianti žmogaus pažintinių galimybių ištyrimu kriticizme. F. Šelingo filosofijos idėjos sudarė teorinį F. Asto, E. Rioto, K. Vindišmano filosofinių-istorinių veikalų pagrindą. Žymiausią ikimarksistinę filosofijos istorijos teorinę-metodologinę koncepciją sukūrė G. Hėgelis, išdėstęs filosofijos istoriją kaip absoliučios idėjos savizinos procesą.

XIX a. viduryje spekuliatyvioji filosofija patyrė krachą, kuri apsišvietę amžininkai pergyveno kaip filosofijos aplamai galą. Šios filosofijos krizės sąlygomis filosofijos istoriografija atsidūrė ypatingoje padėtyje. Ji kone vienintelė iš visų filosofinių disciplinų išsaugojo akademinį respektabilumą. Sunkiausiais filosofijai (socialinio ir kultūrinio statuso požiūriu) praeito šimtmečio metais ji tapo savotišku filosofijos bastionu universitetuose ir sutraukdavo geriausias jaunas tyrinėtojų pajėgas. Šiuo laikotarpiu pasirodė plačiai nuskambėję E. Celerio, K. Fišerio, R. Haimo ir kt. filosofiniai-istoriniai veikalai. Kita vertus, filosofijos istoriografijoje suklesti empirizmas. Filosofijos istoriografija darosi daugiau istoriška, negu filosofiška. Filosofijos istorikai nebesiekia platesnių apibendrinimų,

¹ Braun L. Histoire de l'histoire de la philosophie.— Paris, 1973.— P. 122.

aprepiančių visą filosofinį-istorinį procesą, vis mažiau diskutuoja teorianius-metodologinius savo mokslo klausimus. „„Didieji“ veikalai imponuoja kaip faktinės istoriografijos keliaženkliai. Diskusija dėl principų atrodo beveik nebereikalinga. <...> Nebereikia jokio pateisinimo tam, kad rašomos naujos knygos“². Išskyrus tą vienintelį, kad nuo senų parašymo praėjo pakankamai daug laiko.

Drąsesnius teorinius apibendrinimus filosofijos istoriografijoje kėlė tie filosofai, kurie bandė atgaivinti, atnaujinti pačią filosofiją. Tiek vienu, tiek antru atžvilgiu šiuo laikotarpiu išsiskiria austrų filosofas Francas Brentanas (1838—1917), padaręs didelę įtaką XX a. filosofijos raidai, bet beveik nenagrinėtas marksistinėje literatūroje. „Negalima pasakyti, kad F. Brentano psichologijai ir filosofijai mūsų tyrinėtojai skiria daug dėmesio. <...> Tuo tarpu visa originalaus mąstytojo psichologija ir filosofija nusipelno specialių tyrinėjimų. O iki pastarojo meto netgi „Filosofinė enciklopedija“ nelaikė Franco Brentano vertu bent trumpo straipsnio, tik „Papildymuose“ (1970) enciklopedijai šis trūkumas ištaisytas“³. Nuo to laiko, kai J. Matjusas rašė šias eilutes, padėtis nepasikeitė.

F. Brentano filosofijos istorijos koncepcija — jo kaip savarankiško mąstytojo veiklos išeities taškas, pirma originali idėja. Tai ir pats pastoviausias, mažiausiai paliestas vėlesnių korektūrų F. Brentano filosofijos elementas. Šią koncepciją jis suformulavo dar septintojo dešimtmečio pradžioje⁴, kai Europos dvasinėje atmosferoje įsigalėjo pozityvizmo ir vulgariojo materializmo idėjos. Viena iš populiariausių to meto idėjų buvo „trijų stadijų dėsnis“. Kaip žinoma, O. Kontas teigė, kad visa žmėnija, kiekvienas mokslas ir atskiras individas pergyvena tris raidos pakopas — teologinę, metafizinę ir pozityviąją. Su tradicine filosofija O. Kontas ir kiti ankstyvieji pozityvistai susidorėjo, priskirdami jos sąvokas ir problemas antrajai, metafizinei stadijai, arba paskelbdami tas problemas neišsprendžiamomis. Toks likimas ištiko visų pirma tradicinius metafizikos (ne kontiškaja ir ne marksistine prasme), „pirmosios filosofijos“ klausimus: ar egzistuoja pirmoji pasaulio priežastis (dievas) ir kokia ji? Kokia sielos prigimtis? Ką bendro turi gamtiniai ir dvasiniai esiniai?

F. Brentanas, gelbėdamas metafiziką, atakuoja priešininką jo paties ginklais. Jo nuomone, reikia ne laidoti metafiziką, bet padaryti ją moksline. Metafizikos bėda ta, kad ji dar nepasiekė pozityviosios stadijos, kaip kitados jos dar buvo nepasiekusios fizika ar chemija. Ir tai liečia ne vien metafiziką, bet ir visą filosofiją. Į pastarosios sudėtį įeina dvi teorinės — metafizika ir psichologija, bei trys praktinės disciplinos — logika, etika ir estetika. Nors metafizikos problemos svarbiausios, filosofijos pagrindą sudaro psichologija, nes filosofinių sąvokų galutinis šaltinis — patyrimas. Psichologija — teorinės filosofijos pradžia, metafizika — pabaiga. Bet kaip

² Geldsetzer L. Die Philosophie der Philosophiegeschichte im 19 Jahrhundert.— Meisenheim am Glan, 1968.— S. 81.

³ Матьюс Ю. И. К истории проблемы интенциональности в философии // Ученые записки Тартуского гос. ун-та.— 1973.— Вып. 301.— С. 194.

⁴ Žr.: Gilson L. Methode et metaphysique selon Franz Brentano.— Paris, 1955.— P. 9.

gi filosofiją „pakelti“ į pozityviają stadiją? F. Brentano nuomone, sprendžiant filosofines problemas, reikia nuosekliai taikyti pozityvųjį gamtotyros metodą: „tikrasis filosofijos metodas yra gamtotyros metodas“⁵. Kaip ir jo amžininkams, ankstyviesiems pozityvistams, F. Brentanui terminas „gamtotyros metodas“ reiškė maždaug tą patį, ką reiškia terminai „empirinis metodas“, „indukcinis metodas“.

Iškart iškyla du klausimai. Pirma, argi *filosofija aplamai* iki F. Brentano nesirėmė patyrimu, nesinaudojo indukcija? Antra, argi galima pažinti nejutiminius *metafizikos* objektus empirinio patyrimo pagrindu? Atsakymų į pirmą klausimą aptinkame mus tiesiogiai dominančioje F. Brentano filosofijos istorijos teorijoje. Atsakymą į antrąjį klausimą — šio filosofo loginėse ir gnoseologinėse idėjose. Nuodugni pastarojo atsakymo analizė nuvestų toli į šalį nuo temos. Pažymėsime tik keletą pagrindinių dalykų. „Kelias į metafiziką“ F. Brentanui atsidaro, sujungus induktyvistinę gamtotyros sampratą su kartezietiško stiliaus gnoseologija. Vienintelis pažinimo šaltinis ir pagrindas — patyrimas, bet patyrimas būna dviejų rūšių — vidinis ir išorinis. Tik vidinis patyrimas yra visiškai patikimas, tik sprendiniai apie sąmonės faktus yra visiškai neklaidingi. Teiginiai apie išorinio pasaulio faktus tėra tikėtini (wahrscheinlich), įskaitant teiginį apie išorinio pasaulio egzistavimą. Tai liečia ir gamtotyros dėsnius: „gamtotyra, kuri taip gerbiama, nė karto neįrodė nė vienos bendros hipotezės su tikrai begaline (lygia vienetui.— Z. N.) tikimybe. Netgi traukos dėsnis, gal netgi inercijos dėsnis nėra nustatytas su tikrai begaline tikimybe“⁶. Nors visi sprendiniai apie išorinį pasaulį yra hipotezės, ne visos hipotezės yra vienodai tikėtinos. Vieną ir tą patį faktą (kuris pats yra hipotetiškas) gali paaiškinti daugiau negu viena hipotezė. Net turėdama baigtinę tikimybę aiškinamų faktų atžvilgiu, hipotezė gali absoliučiai pranokti savo tikimybe alternatyvas. Kai patyrimas nepaliumajai patvirtina hipotezę, pranokstančią savo alternatyvas, ta hipotezė praktiškai gali būti laikoma (ir yra laikoma) absoliučiai patikima, t. y. teisinga. Metafiziniai sprendiniai — tai tokios pat hipotezės, kaip ir gamtotyros teiginiai, ir jos turi būti priimamos arba atmetamos tų pačių taisyklių pagrindu, kurio mis mokslininkai stichiškai vadovaujasi gamtotyroje. Šios taisyklės eksplisitiškai suformuluotos matematinėje tikimybių teorijoje, kurią F. Brentanas laiko loginiu indukcijos pagrindu. Šios teorijos priemonėmis, F. Brentano nuomone, galima pagrįsti ir indukcijos principą — priežastingumo dėsnį⁷. Pačios tikimybių teorijos, kitų matematinų teorijų ir logikos sprendiniai yra ne tikėtini, bet absoliučiai patikimi. Vidinis ir išorinis patyrimas — visų sąvokų šaltinis, bet ne visų sprendinių teisingumo arba neteisingumo pagrindas. Kitaip sakant, nors visos sąvokos kilusios iš patyrimo, ne visi sprendiniai reikalauja pagrindimo patyrimu. Matematikos, logikos sprendiniai, dalis kitų filosofinių disciplinų sprendinių yra

⁵ Brentano F. Über die Zukunft der Philosophie.—Hamburg, 1968.—S. 137.

⁶ Brentano F. Vom Dasein Gottes.—Leipzig, 1929.—S. 465—466.

⁷ Žr.: Brentano F. Versuch über die Erkenntnis.—Leipzig, 1925.—S. 106—157.

apriorinės analitinės tiesos, besiremiančios loginiu prieštaravimo dėsniau. Analitiniai aprioriniai sprendiniai savo „tikrosios“ (kurią paprastai maskuoja neadekvati kalbinė išraiška) loginės formos pobūdžiu yra „negatyvūs bendri sprendiniai, kurie neigia tam tikrų sudėtinių sąvokų objektų galimybę“⁸. Kitaip sakant, analitiniai aprioriniai teiginiai — tai „negatyvios tiesos“, kurios neigia tam tikrų objektų egzistavimo galimybę. Neigimo pagrindas — tų objektų sąvokų loginis prieštaravimas. „Pozityvios tiesos“, sprendiniai, kuriuose teigiamas tam tikrų objektų egzistavimas, gali būti pagrįsti tik patyrimu. Tai liečia ir pagrindines metafizikos problemas, pvz., išorinio pasaulio, svetimų sąmonių, dievo egzistavimą. Faktinis pagrindas, sprendžiant tam tikrą metafizinę problemą — žinios apie sąmonės faktus, jau pagrįsti metafiziniai sprendiniai ir empirinės žinios apie išorinį pasaulį. Remiantis šiomis žiniomis, F. Brentano nuomone, galima apskaičiuoti tos ar kitos metafizinės hipotezės tikimybę ir racionaliai apsispręsti. Specialistą nuo nespecialisto tiek filosofijoje, tiek gamtotyroje skiria tai, kad pastarasis žino tik gatavus pažinimo rezultatus, o specialistas — taip pat ir jų gavimo metodus⁹. Netgi teisingas sprendinys be pagrindimo nėra pozityvi, mokslinė tiesa.

Manydamas, kad filosofijos „aukso amžius“ — ateityje, F. Brentanas neteigia, kad filosofija iki jo visiškai nesinaudojo pozityviu metodu. Gindamas nuo pozityvistų galimybę taip pat ir filosofiją padaryti pozityviu mokslu, jis daro dar vieną pataisą „trijų stadijų dėsnyje“: teologinis, metafizinis ir pozityvusis metodai filosofijoje ne tik seka vienas po kito, bet ir koegzistuoja. Filosofija atsiranda kartu su pozityviuoju metodu, bet praeityje net patys „pozityviausi“ filosofai nesinaudojo šiuo metodu grynų pavidalu. Net jų darbuose šis metodas susipynęs su teologiniu (personifikuojančiu) ir metafiziniu (postuluojančiu fiktyvių esinių) metodu. Toliau, filosofijos raida nėra tolydus nenutrūkstamas procesas, koks yra, F. Brentano nuomone, gamtotyros vystymasis. Filosofijos raida tam tikrais atžvilgiais panaši į meno raidą, kur pakilimo ir klestėjimo laikotarpius keičia stagnacijos ir nuosmukio laikai. Filosofijos istorijoje galima išskirti tris ciklus, kurie prasideda filosofijos pakilimu ir baigiasi nuosmukiu. Tie ciklai — tai antikinė filosofija, viduramžių filosofija ir naujųjų laikų filosofija. Kiekviename iš tų ciklų — keturios fazės. Pirmoji kiekvieno ciklo fazė — tai filosofijos pažangaus vystymosi laikotarpis. Šiam laikotarpiui būdingas glaudus ryšys su gamtotyra, bent dalinis pozityviojo metodo taikymas filosofinėms problemoms spręsti, gryno ir stipraus teorinio intereso egzistavimas. Filosofų tyrinėjimus skatina tik siekimas atrasti tiesą.

Kitos trys fazės kiekvieno ciklo ribose — tai filosofijos nuopuolio laikotarpiai. Po pažangaus filosofijos vystymosi laikotarpio seka dogmatinė fazė. Nors filosofija, kaip griežtas mokslas, gali vystytis vadovaudamasi tik teoriniu interesu, jos klausimai yra praktiškai svarbūs. Tai pirmiausia

⁸ Ten pat. — P. 50.

⁹ Žr.: Brentano F. Religion und Philosophie. Ihr Verhältnis zueinander und ihre gemeinsamen Aufgaben. — Bern, 1954. — S. 16—17, 23.

liečia metafiziką. Praktiškai vertingos yra žinios, įgalinančios numatyti ateitį. Ateities prognozė tampa racionalios veiklos dabartyje pagrindu. Iš metafizinių problemų sprendimų irgi išplaukia prognozės, svarbios praktinei veiklai. Kokius veiksmus laikysime racionaliais, o kokius — ne, priklauso ir nuo to, kaip išspręsimė, pavyzdžiui, dievo egzistavimo problema. Gamtamokslinės tiesos įgalina žmogų atsižvelgti savo veikloje į netolimą ateitį, metafizinės tiesos — į tolimą ateitį ir į amžinybę. Kadangi filosofijos klausimai yra praktiškai svarbūs, filosofinės doktrinos gali plisti ir plinta savo laiko visuomenėje. Bet išpopuliarėti gali tik tų doktrinų rezultatai, išvados be tų išvadų pagrindimų. Tie pagrindimai yra painūs, tikimybiški ir, be to, negali būti tobuli, kol filosofija neapsivalė nuo teologinio ir metafizinio metodo likučių. Tuo tarpu abejonės gali būti pažinimo, bet ne praktinio veiksmo variklis. Susiliesdamos su praktika, sklisdamos „platyn“, filosofinės doktrinos darosi dogmatiškos ir lėkštos. Ypač kai jos dar yra ir institucionalizuojamos, tampa atskirų žmonių grupių, sektų organizacinės vienybės pagrindu. Keičiasi ir filosofinės veiklos etosas: išblėsta teorinis interesas. Filosofai, vadovaudamiesi praktiniu interesu, gina išankstinius nusistatymus, grumiasi su konkuruojančių doktrinų šalininkais dėl „publikos“ dėmesio, ieško ne tiesos, bet savo priešininkų klaidų. Kaip kritikos ir apsaugos nuo kritikos ginklas suklesti verbalinės subtilybės, kurios yra būdingos metafizinio metodo apraiškos.

Natūrali reakcija į tokią filosofijos būseną — skepticizmas, pažinimo galimybės neigimas. Skepticizmas — tai trečioji filosofijos vystymosi ciklo fazė ir antrasis jos ciklinės krizės etapas. „Bet skepsis niekada negali patenkinti žmogaus — jis siekia žinoti, ir ten, kur įsiviešpatavo skepsis ir neveltis pažinti, matome, kaip šis siekimas virsta liguistu troškimu“¹⁰. Kaip reakcija į skeptinę reakciją dogmatizmo atžvilgiu prasideda ketvirtasis filosofijos vystymosi ciklo ir trečias, baigiamasis, jos eilinės krizės etapas — mistinė fazė. Atsiranda filosofinės doktrinos, neigiančios gamtamokslinio ir filosofinio pažinimo šaltinių bei pagrindų vienybę. F. Brentanas skiria dvi patologinės reakcijos prieš skepticizmą formas. Viena, saikinga, yra susijusi su dalies tiesų apie išorinį pasaulį paskelbimu apriorinėmis, nereikalaujančiomis empirinio pagrindimo. Kita, radikali filosofinio misticizmo forma ieško filosofinio pažinimo šaltinio nedaugelio išrinktųjų genialiose intuicijose, kurių turinys nepavaldu net formaliai loginei kontrolei. Pastarieji iš esmės niekuo nesiskiria nuo religinių prašų, skelbiančių apreiškimo tiesas.

Radikalios mistinės filosofinės doktrinos jau nebeprisiklauso filosofijos, kaip mokslo, istorijai. Jos žemiau bet kokios mokslinės kritikos. Tas doktrinas galima vertinti tiktai estetinės vertės ir kultūrinės reikšmės kriterijų pagrindu. Filosofinės teorijos mokslinė ir kultūrinė reikšmė — du skirtingi dalykai. Mokslškai nereikšminga filosofinė teorija gali būti labai reikšminga kaip kultūros reiškiny. Kultūrinė tam tikros filosofijos reikšmė

¹⁰ Brentano F. Die vier Phasen der Philosophie und ihr augenblicklicher Stand.— Leipzig, 1926.— S. 56.

priklauso nuo jos populiarumo ir praktinių rezultatų. Mokslinis nepagrįstumas — visai ne kliūtis tam tikrai filosofijai išpopuliarėti. Tam pakanka, kad jos literatūrinė forma būtų estetiškai patraukli, o turinys — atitiktų laiko dvasią. Filosofijos progresyvaus vystymosi linijai priklauso tik kiekvieno ciklo pirmosios fazės filosofinės teorijos. Bet mokslinę vertę turi ir kitose fazėse atsiradusios teorijos, išskyrus radikalųjį misticizmą. F. Brentanas nurodo, kad atskiri filosofai gali „aplenkti“ savo laiką arba „atsilikti“ nuo jo. Ši išlyga leidžia F. Brentanui lengviau susidoroti su filosofijos istorijos faktais, jeigu jie „užsispiria“, bet sumažina jo koncepcijos apibrėžtumą. Vienoje vietoje¹¹ austrų filosofas užsimena, kad „keturios fazės“ gali reikštis ir atskiro individo dvasiniuose ieškojimuose. Jeigu toks individas bando mąstyti apie pamatinius pasaulėžiūros klausimus, bet nemoka, negali ar nenori vadovautis gamtamoksliniais racionalumu standartais, jam tenka arba tapti dogmatiku, arba gelbėtis nuo skepticizmo mistikoje.

Ką tik išdėstytas filosofijos raidos „keturių fazių dėsnis“ sudarė F. Brentano skaitytų Viurcburgo ir Vienos universitetuose filosofijos istorijos kursų teorinį pagrindą. Šie kursai dalinai išleisti¹². F. Brentano įsitikinimu, mokslinė fazė antikinėje filosofijoje baigiasi Platono ir Aristotelio sistemomis. Dogmatinei stadijai jis priskiria Epikūro ir stoikų mokyklas, skeptinei — Naująją akademią ir pironizmą. Misticizmo atstovai antikinėje filosofijoje — neopitagoriečiai ir neoplatonikai. Viduramžių filosofijoje pozityviosios fazės atstovai — Tomas Akvinietis ir Albertas Didysis. Tačiau moksliniai viduramžių filosofijos pasiekimai apsiribojo aukščiausio ankstesnio filosofijos raidos ciklo pasiekimo — Aristotelio filosofijos — recepcija. „Po mokymosi metų natūraliai turi eiti kelionių ir meistriskumo metai“¹³. To viduramžių filosofijoje neatsitiko. Pirma, filosofijoje, atsidūrusioje „teologijos tarnaitės“ padėtyje, visiškai gryo teorinio intereso negalėjo būti. Antra, filosofiniai ginčai tapo vienuolių ordinų kovos dėl įtakos išraiška. Jau betarpiški Tomo Akviniečio sekėjai — dominikonų ordino filosofai ir teologai diskutavo su pranciškonu Dunsu Škotu ir jo šalininkais kaip viena dogmatinė mokykla su kita. Metafizinio metodo verbalinės subtilybės visiškai nustelbė pozityvaus metodo daigus. Skepticizmo viduramžių filosofijoje apraiškomis F. Brentanas laiko nominalizmą su V. Okamu priešakyje ir „dviejų tiesų“ teoriją. Mistinės fazės viduramžių filosofijoje atstovai — Nikolajus Kuzietis, J. Ekhartas, J. Tauleris ir kiti.

Naujųjų laikų filosofijoje pozityvųjų filosofijos raidos periodą pradeda F. Bekonas ir R. Dekartas, tęsia Dž. Lokas ir G. Leibnicas. Prancūzų ir vokiečių švietimas — tai atitinkamai Dž. Loko ir G. Leibnico filosofijų dogmatinis sulėkštinimas. Reakcija prieš jį — D. Hiūmo skepticizmas. Atsa-

¹¹ Žr.: Brentano F. Religion und Philosophie.— S. 166—167.

¹² Brentano F. Geschichte der griechischen Philosophie.— Bern; München, 1963; jo paties: Geschichte der mittelalterlichen Philosophie im christlichen Abendland.— Hamburg, 1980.

¹³ Brentano F. Die vier Phasen der Philosophie und ihr augenblicklicher Stand.— S. 78.

kymas į pastarąjį Anglijoje — T. Rydo „sveikėjo proto“ filosofija, Vokietijoje — I. Kanto kritinė filosofija. Abi — saikingo misticizmo pavyzdžiai. Vokietijoje šis saikingas misticizmas perauga į radikalų. Kraštutinį savo mistinio išsigimimo laipsnį naujųjų laikų filosofija pasiekia G. Hėgelio filosofijoje.

„Keturių fazių dėsnis“, kaip „tikras“ dėsnis, įgalina ne tik paaiškinti esamus ir buvusius faktus, bet ir numatyti būsimus. Būdamas įsitikinęs, kad filosofijos istorijoje veikia toks dėsnis, F. Brentanas manė, kad jam lemta pradėti naują filosofijos mokslinės raidos etapą. Kartu su kitais jo įspūdingos asmenybės bruožais šis gilus tikėjimas savo misija teikė F. Brentano filosofijai papildomą patrauklumą. Taip suprasti savo asmeninį santykį su filosofijos istorija austrų filosofas „užkrėtė“ ir kai kuriuos savo mokinius. Brentaniškus motyvus atpažįstame E. Huserlio svajonėse apie „filosofiją kaip griežtą mokslą“ ir pretenzijose tokį galutinai sugriežtintą mokslą pačiam pradėti.

Iškyla gana keblus klausimas: ar iš „keturių fazių dėsnio“ išplaukia ne tik būsimas filosofijos pakilimas, bet ir smukimas? Atrodo, F. Brentanas manė, kad to daugiau nebus. Pagrindinė priežastis, dėl kurios „pozityviems“, besivadovaujantiems grynu teoriniu interesu filosofams nepavykdavo pasiekti sutarimo, T. Kuno žodžiais tariant, padaryti filosofiją paradigminiu mokslu, — metodinis negrynumas ir negriežtumas, ypač indukcijos loginės kontrolės priemonių stoka. Kitaip sakant, „keturių fazių dėsnis“ — tai ne filosofijos raidos aplamai, bet jos raidos ikiparadigminėje būsenoje dėsnis. F. Brentanas netgi vylėsi, kad ateityje, kai išnyks pražūtingi filosofijos autoritetui nesutarimai dėl pačių svarbiausių klausimų tarp filosofų-specialistų, populiariai išdėstytas filosofijos rezultatų sąvadas galės „liaudžiai“ pakeisti religijos dogmas. Tikėjimą, kad religijos teiginiai yra teisingi, nes yra apreikšti, pakeis tikėjimas, kad populiariose filosofijos brošiūrose dėstomi teiginiai yra teisingi, nes specialistai yra juos griežtai įrodę. „Tada liaudžiai nebebus reikalinga religija, kaip filosofijos pakaitalas, bet pati filosofija bus tapusi liaudies religija“¹⁴.

F. Brentano filosofijos istorijos koncepciją, kurios šerdis yra „keturių fazių dėsnis“, kaip ir kiekvieną makroskopinę istorinę schemą, nesunku kritikuoti kaip Prokrusto lovą faktams. Iš tokių pozicijų ją kritikavo B. Petronievičius ir H. Bergmanas¹⁵. Ginčytini ir buvo ginčijami F. Brentano pateikti atskirų filosofijos istorijos periodų¹⁶ bei atskirų filosofų, ypač vokiečių klasikinės filosofijos atstovų¹⁷, vertinimai. Tačiau empirizmas filosofijos istoriografijoje nėra konstruktyvi alternatyva apibendri-

¹⁴ Brentano F. Religion und Philosophie.— S. 71.

¹⁵ Žr.: Petroniewicz B. Kritische Bemerkungen zu Brentanos Schrift „Die vier Phasen der Philosophie“ // Philosophia.— 1938.— Bd. 3.— S. 179—187; Bergman H. Brentano on the history of Greek philosophy // Philosophy and Phenomenological Research.— 1965.— Vol. 26.— N. 1.— P. 94—99.

¹⁶ Žr.: Gilson E. Franz Brentano's interpretation of Mediaeval philosophy // Mediaeval Studies.— 1939.— Vol. 1.— P. 1—10.

¹⁷ Žr.: Campos E. Die Kantkritik Brentanos.— Bonn, 1979.

nančioms schemoms. Konstruktyvu yra ne priešpriešinti teorinėms schemoms jas pranokstančią istorinių faktų įvairovę, bet kitas, labiau pamatuotas schemas. Remdamiesi marksistine filosofinio-istorinio proceso samprata, F. Brentano filosofijos istorijos koncepcijoje galime aptikti kai ką racionalaus.

Galima pritarti F. Brentanui, kai jis reikalauja iš filosofijos moksliskumo, kai jis teigia, kad ir filosofinių, ir gamtamokslinių sąvokų galutinis šaltinis — patyrimas. Tačiau tai nereiškia, kad filosofijos teiginiai apie tikrovę yra pagrindžiami taip pat, kaip ir gamtotyros teiginiai. Alternatyviniai filosofijos teiginiai apie tikrovę ir gamtotyros teiginiai nėra vienamečiai dydžiai. Gamtotyros teiginiai galimi tik teorijų, konceptualinių sistemų sudėtyje. Tos sistemos remiasi tam tikromis fundamentaliomis filosofinėmis, metodologinėmis prielaidomis, taip pat ir materialaus pasaulio vienumo principu. „Materializmas nėra dar viena ontologija: tai yra mokslo ir technologijos ontologija“¹⁸. Bandyti grįsti idealistines metafizines hipotezes (F. Brentanas įrodinėja dievo egzistavimą) gamtotyros duomenimis — reiškia ignoruoti prielaidas apie pasaulį, kurios tuos duomenis daro galimus. „F. Engelsas kadaise rašė: „tikrąjį pasaulio vieningumą sudaro jo materialumas, o šis pastarasis įrodomas ne pora apgavikiškų frazių, o ilgu ir sunkiu filosofijos ir gamtos mokslo išsivystymu“. Norėjęsi atkreipti dėmesį į Engelso žodžiuose reiškiamą mintį, kad šis teiginys negali būti įrodytas kokiu nors paprastu ir tiesioginiu būdu, bet jo įrodymas ir pagrindimas yra pats mokslo vystymosi procesas, kuris gali būti nuoseklus ir nenutrūkstamas tik tiek, kiek mokslinis pažinimas priima materialaus pasaulio vienumo prielaidą kaip savo išeitinę premisą“¹⁹.

Laikydamas pagrindine filosofijos mokslinės raidos linija bandymus teigiamai ir moksliskai išspręsti tradicinės metafizikos klausimus, F. Brentanas faktiškai sutapatina filosofijos istoriją su vienos iš jos linijų — nuoseklaus idealizmo, „racionalios teologijos“ (L. Foerbachas) istorija. „Spekuliatyviosios metafizikos istorija iš esmės yra objektyviojo idealizmo istorija“²⁰. Savo „keturių fazių dėsnyje“ F. Brentanas apčiuopia realų idealistinės filosofijos istorijos reiškinį — periodišką racionalistinių ir iracionalistinių idealizmo formų kaitą. Marksistinė filosofijos istoriografijos metodologija įgalina kur kas giliau, negu tai daro F. Brentanas, apsiribojantis psichologiniu lygmeniu, paaiškinti šio reiškinio priežastis. „Nagrinėjama praktikos požiūriu, filosofijos raida praranda atsitiktinį pobūdį ir joje atsekamas dėsningumas, pagrįstas materialinėmis visuomenės gyvenimo sąlygomis“²¹.

¹⁸ Вулге М. Scientific materialism.— Dordrecht, 1981.— P. XIII.

¹⁹ Юдин Б. Г. Методологический анализ как направление изучения науки.— М., 1986.— С. 48.

²⁰ Ойзерман Т. И. Главные философские направления. Теоретический анализ историко-философского процесса.— М., 1984.— С. 159.

²¹ Lozuraitis A. Tiesa ir vertybė. Teorinė ir praktinė antikinės filosofijos orientacija.— V., 1980.— P. 187.

Materialinės gamybos vystymasis sąlygoja nuoseklų visuomenės ekonominių struktūrų, ekonominių formacijų kaitą. Kiekvienos tokios struktūros raida yra vientisas dėsningas procesas. Tačiau šie procesai kai kuriais atžvilgiais panašūs vienas į kitą. Kiekvienos ekonominės formacijos raidoje galima išskirti jos genezės, klestėjimo, krizės ir žlugimo laikotarpius. Šis ekonominių struktūrų raidos ritmas sąlygoja tam tikrus panašumus ir visuomenių, kurių ekonominė struktūra skirtinga, bet jos raidos etapas — toks pat, dvasiniame gyvenime. Tai liečia ir filosofiją, kuri klasikinėje visuomenėje reiškiasi ne tik kaip ypatinga teorinio pažinimo forma, bet ir kaip visuomenės ideologinio susvetimėjimo forma. „Pradiniu ekonominės formacijos raidos laikotarpiu socialinis gyvenimas paprastai būna palyginti sutelktas, nekonfliktiškas, todėl filosofinis pasaulėvaizdis beveik neturi ideologinių intencijų. Tuo laiku filosofijoje vyrauja teoriniai interesai, ji gali būti nesuinteresuota, bešališka ir kritiška. Tokios sąlygos materializmą padaro dominuojančia filosofija“²².

Kai prasideda ekonominės struktūros krizė, išsišelsta stichinės visuomenės vystymosi jėgos, paastrėja socialiniai prieštaravimai ir atskirų individų socialinio egzistavimo garantijos darosi vis menkesnės, vis aštresnis darosi žmonių tarpusavio santykių principų pagrindimo, ideologinio objektyvavimo poreikis. Prireikia teigiamų atsakymų į pamatinius „metafizinius klausimus“. Filosofijoje šį poreikį patenkina idealizmas, konstruojantis antjutinę metafizinę realybę, kurioje įšaknijamos visuomenės socialinės vertybės. Materializmą išstumia idealizmas. Tačiau šio „didžiojo ciklo“ ribose galima išskirti dar ir „mažąjį ciklą“, kurį sudaro paties idealizmo raida. Būtent su šiuo „mažuoju ciklu“ ir turi reikalą F. Brentanas savo „keturių fazių dėsnyje“. Iš pradžių metafizinę antjutinę realybę bandoma tirti, remiantis tokiais pat pagrindais, kokiais remiasi kiti mokslai, ypač matematika. Šiame raidos etape „metafizikoje dar buvo teigiamo, žemiško turinio (prisiminkime Dekartą, Leibnicą ir kt.). Ji darė atradimus matematikoje, fizikoje ir kituose tiksluosiuose moksluose, kurie atrodė neatskiriamai su ja susiję“²³. Bet šis ryšys nėra nei visuotinis, nei būtinas, nes ideologiškai svarbūs yra tik jos teiginiai, tiesiogiai liečiantys transcendentinę realybę. Šie teiginiai be ryšio su gamtos ir matematikos problemomis virsta dogmomis, kurias neigia kitos dogmos. Netrunka atsirasti skeptinė reakcija į nuoseklų racionalistinį idealizmą — agnostinis idealizmas. Pastarąjį papildo naujų, nemokslinių transcendentio pažinimo kelių paieškos, suartinančios, pajungiančios arba ištirpančios filosofiją mene arba religijoje. Šį procesą stimuliuoja ir žymiai menkesnis, lyginant su religija, filosofijos ideologinis efektyvumas, kuris darosi nebepakenčiamas, visuomenės krizei toliau aštrėjant. Klasikiniu pavidalu tokia idealistinės filosofijos raidos logika reiškiasi antikinės filosofijos istorijoje, bet ją galima įžvelgti ir kitose filosofijos raidos epochose.

²² Lozuraitis A. Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai. — V., 1986. — P. 198.

²³ Marksas K., Engelsas F. „Šventoji šeima“ arba „kritinės kritikos“ kritika. — V., 1960. — P. 140.